

Frihet, likhet og kunnskap: menneskets vei med og mot framskritt

Arven fra opplysningstiden består hovedsakelig av troen på det moderne prosjekt: ved hjelp av fornuft og vitenskap vil mennesket kunne oppnå frihet og framskritt. Den franske og amerikanske revolusjon skapte tanken om at mennesket aktivt kan forme historien – vi er ikke bare produkter av den. Når individet tildeles et slikt potensiale medfølger også ansvar. Ansvar kan forstås som søken etter framskritt, her definert som trygghet og muligheter for flest mulig, helst alle mennesker. Menneske- og samfunnsvitenskapene oppsto fra et ønske om å forstå hvordan mennesker fungerer, og hvordan det aktivt kan delta i utformingen av omgivelsene sine. Vitenskapelige framskritt er altså *kunnskap*. Etter den industrielle revolusjon opparbeidet mange seg større egenkapital, og det økonomiske handlingsrommet ga framskritt i form av *frihet*. Etter hvert som totalitære regimer ble styrtet og kapitalismen skapte klassemønstre oppsto også politiske ideologier der byrdefordeling står sentralt. Politiske framskritt har derfor ofte *likhet* som mål. Jeg vil forsøke å identifisere hvilke utfordringer som oppstår i anvendelsen av de ulike definisjonene på framskritt, og hvordan søken etter kunnskap, frihet og likhet har formet verden de siste 200 årene.

Vitenskapen har hatt en enorm betydning for hvordan vi ser på oss selv i den moderne tiden. Jorden er ikke universets sentrum, naturen er underlagt fysiske lover, og mennesket har den regjerende plass. Men kan naturvitenskapene anvendes på mennesker? Sosiologiens grunnlegger Auguste Comte ville finne generelle lover om mennesket for å kunne forutse hvorfor vi handler som vi gjør, og hvordan vi vil handle i fremtiden. Dersom dette var mulig ville menneskets reaksjonsmønstre kunne kartlegges og manipuleres i situasjoner for å oppnå et bestemt resultat. Men hva så med metafysiske, følelsesmessige og erfaringsbasert utsagn og opplevelser? I følge positivismen har disse ingen verdi, fordi den sterke opplevelsen av jeg-et og subjektiv bevissthet kanskje er umulig å forklare rent vitenskapelig.

Dersom tanker er fysiske fenomener kan det føre til et ønske om å kontrollere folks tanker gjennom elektromagnetiske impulser. På en annen side trenger det ikke å spille noen rolle – siden målbart ikke per definisjon er det samme som styrbart. Å bruke menneskevitenenskapene som et verktøy for å oppnå framskritt er en vanskelig vei å gå, nettopp fordi mennesket er et selvfortolkende og fundamentalt annerledes objekt enn naturen. Likevel har både hermeneutikken og fenomenologien en verdi gjennom tolkningen av menneskets forståelse av seg selv og verden, de gir oss kunnskap om hvorvidt vi overhode kan møte verden med objektive briller. Toleranse er et (positivt) biprodukt av å endre menneskets forforståelse for sosiale fenomener de ikke er vant med, og menneskevitenenskapene kan fremme slike verdier gjennom å bevisstgjøre oss på hvordan vi oppfatter det ukjente.

Kapitalismens framvekst har – på tross av svært ujevn økonomisk fordeling – uenkelig skapt en betraktelig velstandsøkning i verden. Når det oppstår større sosial mobilitet som følge av velstandsøkning får individet muligheten til å velge. Konseptet selvrealisering er basert på at mange nå kan velge hvilken livsførsel de føler egner seg best, både ut ifra personlige

preferanser, evner, status og muligheter. Men selvrealisering er ikke utelukkende positivt, ansvaret som følger med friheten til å velge oppleves av mange som en angstskapende byrde. I tillegg får Gud vesentlig lavere status i samfunnet som følge av vitenskapelige framskritt, og mennesket blir stilt overfor en tomhet. Dette fraværet av åpenbar mening åpner for eksistensialistisk filosofi: hva er meningen med livet?

Det vanskelige med dette spørsmålet er hvordan man definerer ordet “mening”. Er meningen et mål i seg selv, der bl.a. religion gir en slags bruksanvisning med fremgangsmetoder? Eller er mening noe mennesker kan skape slik vi selv ønsker, slik at vår eksistens’ formål blir utelukkende subjektivt? Problemet med en 100% individbasert virkelighetsforståelse er at vi ikke bare er egne aktører for oss selv, men også objekter i andres verden. Eksistensfilosofen Jean-Paul Sartre mente at det som hindrer mennesket i å være fullstendig fritt er “de andres blick”, altså begrensninger som påføres oss av samfunnets normer for hva som er akseptert og attråverdig. Men hvordan vil et samfunn kunne være stabilt og trygt dersom innbyggerne kun fulgte sine egne ønsker, uten å ta hensyn til hvilke konsekvenser deres handlinger får for fellesskapet? Jeg tror ikke det er umulig for mennesket å oppleve sin frihet som kun komfortabelt begrenset i en sosial kontekst – vi er sosiale dyr med behov for nærhet og anerkjennelse. Likevel er det viktig at selvtillit i stor grad baseres på vår egen opplevelse av oss selv og hvem vi er. Ekte selvtillit tror jeg kun kan oppnås ved ikke å flykte fra tanken om at vi er overflødige, og å være trygge på tomheten vi møter i oss selv.

Selv om mennesket i følge arven fra renessansen og opplysningstiden er et kosmos i seg selv, kan det heller ikke betviles at samfunnets tilstand utgjør grobunnen for hva som er mulig for individet å oppnå. Simone de Beauvoir understreker at menneskers forhold til hverandre har så stor betydning for vår opplevelse av verden at du ikke kan være fri dersom alle rundt deg er ufrie. Dette er et politisk argument for frihetsforkjempere: det må sikres en viss grad av likhet i samfunnet for at folk skal få en ekte opplevelse av frihet ubesudlet av åpenbar urettferdighet. Den individuelle friheten vil teoretisk sett være større i en nattvekterstat enn under et totalitært regime dersom man bruker definisjonen på negativ frihet, altså fravær av direkte innblanding (fra statens side). Men nedarvede fordeler som penger, landområder eller titler vil skape for store forskjeller til at folk føler seg frie i like stor grad. Om man tar utgangspunktet i Aristoteles teori om at “lykken” er det alle mennesker bør sikte mot, hvordan skal vi da opparbeide en godt fungerende fordelingspolitikk for at samfunnsborgerne skal være lykkeligst? Spørsmålet som legger grunnlag for den politiske aksen er: hvor går grensen mellom rettferdighet for alle og frihet for meg?

De kommunistiske revolusjonene i Russland og Kina er de mest fremtredende eksemplene på at framskritt definert som likhet kanskje er det aller vanskeligste å oppnå. Kommunistisk ideologi baserer seg på Karl Marx’ utopi (?) om det klasseløse samfunnet der alle yter sitt beste og blir behandlet likt av styresmaktene. Slike radikale omveltninger og kravet om revolusjon kan bringe fram konservatismen hos de fleste – særlig i moderne samfunn der den store majoriteten har en viss grad av velstand. Men i land der grunnleggende likhet fortsatt ikke er implementert i lovverket og praktisert av staten, har det historisk sett vist seg mulig å vinne fram med folkelig støtte oppunder løftet om likhet og påfølgende framskritt. Men som samtlige kommunistiske ledere har opplevd: “makt korrupperer, absolutt makt korrupperer

absolutt.” Klarer ikke mennesker å beholde det opprinnelige ønsket om likhet når de får tildelt større makt, uten å gi uforholdsmessige store ofre i prosessen? Er det urealistisk å sikte mot en verden der likhet og barnehagementaliteten om at “alle skal dele” faktisk praktiseres?

Her dukker frasen “målet helliger middelet” opp. Er framskrittet – uansett definisjon – et mål i seg selv, eller et middel for å oppnå et mål? Mennesker har en tendens til å tenke at “livet er foran deg”, som om “livet” er en egen hendelse av stor betydning. Men denne tankegangen, at framskrittet/det gode liv er noe eget vi sikter mot, blir for lineær. Veien mot målet, om man vil tenke på det slik, er minst like viktig, ettersom alle små rykk mot toppen *også er framskritt*. Verdenssamfunnet vil ikke ta skade av å bli minnet på hvem alle resolusjonene, avtalene og insentivene er til for. Immanuel Kants filosofi om at mennesket i seg selv er et mål, er kanskje den viktigste, men også mest oversette teorien i politikken. Hvem vil vi gjøre verden til et bedre sted for? Mennesket. Hva består verdenssamfunnet av? Mennesker. Å ta sikte på et mål er kanskje den største risikoen mennesket tar, fordi alt som ikke defineres som “målet” tilføres liten viktighetsgrad. Tilbakegangen verden har opplevd de siste 200 årene har ofte skjedd nettopp fordi vi glemmer at det ikke finnes noe politisk “mål” mennesker bør strebe etter, men at alle midlene for framskritt – igjen mennesker – finnes akkurat her og nå. Klimatrusselen, internasjonale konflikter og diktatur er problemer som i høyeste grad fortsatt påvirker verden. Likevel vil jeg hevde at det finnes et genuint ønske om frihet, likhet og kunnskap som har skapt store forskjeller siden opplysningstiden – og at rollen det ønsket spiller er og har vært av stor betydning.

Så hvordan oppnås egentlig framskritt, dersom vi definerer det som en kombinasjon av frihet, likhet og kunnskap? Basert på Middelalderens kunnskapssyn, vil jeg si at vitenskap legger grunnlaget for både frihet og likhet. Vitenskapen har gitt oss medisin, fysikk som utfordrer religiøse dogmer og teknologi som gjør livet enklere og bedre for mange. Et eksempel på vitenskapens makt er visstheten om at kvinner og menn har de samme kognitive egenskapene, at de kan utføre yrkesoppgaver like godt, og at de har likt potensiale til å utfolde seg intellektuelt. Når argumenter som “det er *naturlig* for kvinner å holde seg hjemme” faller bort, reduseres forskjellen på kvinner og menn betraktelig. Som følge vil førstnevnte ha mye større frihet enn tidligere, fordi det ikke legges bånd på dem i naturens navn. For å oppnå framskritt bør altså mennesket både forklares og forstås. Vi må ta høyde for vitenskapelig fakta, men anvende det ikke for å skape begrensninger, men for muligheten til frihet og likhet for oss selv og andre.

Av Kristin Thue

Kilder:

Historie og filosofi 2 – Tommy Moum m. fler

From Dictatorship to Democracy – Gene Sharp

A Little History of Philosophy – Nigel Warburton

Notater og dokumentarer fra timene